

УДК 821-312.9.09(410) Гейман

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-2-29>

Оксана ТИХОВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-4663-5960

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української літератури

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua*

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ТА ОБРАЗ АНГЕЛА В РОМАНІ НІЛА ГЕЙМАНА «НЕБУДЬ-ДЕ»

У фентезійному романі Ніла Геймана «Небудь-де» (1996) риси сюрреалістичної прози тісно переплетені з авторською інтерпретацією народних уявлень про потойбічний світ, мотивами героїчних міфів, апокрифічних легенд, чарівних казок. Більшість пригод головних героїв відбувається у містичній площині – в Долішньому Лондоні (підземному, невидимому світі), населеному дивовижними істотами та людьми, які провалилися туди через розколини світу. Долішній Лондон пов'язаний з реальним Лондоном (у романі він названий Горішнім), але кардинально відрізняється від нього. Зіставлення двох моделей реальності – простір реального Лондона і містичного (Долішнього) Лондона змушує читача замислитися над системою цінностей сучасного суспільства, викриває темний бік кар'єризму (Джесика) та індивідуалізму, обивательського світосприйняття (Геррі). **Мета статті** – проаналізувати мотив вибору у романі Ніла Геймана «Небудь-де», осмислити образ ангела, його зв'язок з апокрифічними легендами та міфами, а також специфіку ініціації головного героя Ричарда Мейг'ю, який потрапляє в Долішній Лондон, рятуючи від смерті жителя цього підземного світу леді Дуері. У результаті світогляд героя кардинально змінюється.

Структурно роман «Небудь-де» Ніла Геймана близький до чарівної казки: Ричард Мейг'ю потрапляє в тридев'яте царство (тут це Долішній Лондон), проходить через ряд важких випробувань (здобуває ключ в абатстві чорних братів, витримує тортури містера Крупа та містера Вандемара), рятує принцесу (леді Дуері), долає антагоніста (вбиває Великого лондонського звіра), набуває нових здібностей, злизавши з ножа кров вбитого Звіра й приклавши її собі до очей. Завдяки цьому Ричард починає бачити шлях у лабіринті. Так завершується його ініціація – посвячення у клас воїнів. У романі «Небудь-де» крізь призму подорожі головного героя в Долішній Лондон осмислюється ряд екзистенційних проблем: боротьба добра і зла, взаємодія людини і суспільства, проблема вибору. Ніл Гейман повертає читача до витоків міфологічної свідомості, художньо переосмислює, осучаснює міфологічного героя, робить його одним із нас і водночас вибраним – тим, хто здатен побачити те, що є невидимим і недоступним для інших. Антагоністом Ричарда у романі є бунтівний ангел Ізлінтон, злий геній і «сценарист» випробувань, через які повинні пройти Ричард та леді Дуері. Підґрунтям образу ангела Ізлінтона, на нашу думку, є апокрифічні легенди про занепадлих янголів, які повстали проти Бога, одержимі гординою й прагненням влади. Ангел, замкнений у темниці-келії, мріє про звільнення й підкорення раю, прагне необмеженої влади й помсти тим, хто не став на його бік, але зазнає краху. Він є уособленням зла й жорстокості, які увиразнюються згадкою про його роль у зникненні Атлантиди. Яскравими образами-символами роману є ключ, двері, печера, лабіринт, кров, Великий лондонський звір, ангел, щуровусти, Ламія (Оксамитова), розумні щури.

Ключові слова: сучасна англійська література, Ніл Гейман, міф, апокриф, ініціація, символ, оніричні візії, сюрреалізм, роман, фентезі.

Oksana TYKHOVSKA,

orcid.org/0000-0003-4663-5960

Doctor of Philology, Professor,

Professor at the Ukrainian Literature Department

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) *oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua*

THE PROBLEM OF CHOICE AND THE IMAGE OF ANGEL IN NEIL GAIMAN'S NOVEL "NEVERWHERE"

In Neil Gaiman's fantasy novel *Neverwhere* (1996), the features of surrealist prose are closely intertwined with the author's interpretation of folk beliefs about the afterlife, motifs from heroic myths, apocryphal legends, and fairy tales. Most of the main characters' adventures happened in a mystical realm – London Below (an underground, invisible world) inhabited by strange creatures and people who have fallen through the world's cracks. London Below is connected to real London (called London Above in the novel), but is radically different from it. The comparison of two models of reality –

the space of real London and mystical (Below) London – makes the reader reflect on the value system of modern society, exposing the dark side of careerism (Jessica) and individualism, as well as the philistine worldview (Gerry).

The purpose of this article is to analyse the motif of choice in Neil Gaiman's novel *Neverwhere*, to reflect on the image of the angel, its connection with apocryphal legends and myths, and the specifics of the initiation of the main character, Richard Mayhew, who finds himself in London Below while saving Lady Door, a resident of this underground world, from death. As a result, the hero's worldview changes dramatically.

Structurally, the novel *'Neverwhere'* is similar to a fairy tale: Richard Mayhew finds himself in a faraway land (in this case, London Below), undergoes a series of difficult trials (obtains a key in the Abbey of the Dark Brothers, endures torture at the hands of Mr. Croup and Mr. Vandemar), rescues a princess (Lady Door), defeats the antagonist (kills the Great London Beast), acquires new abilities by licking the blood of the slain Beast from a knife, applying the blood to his eyes and beginning to see the way through the maze. These actions conclude his initiation – his initiation into the warrior class. In the novel *Neverwhere*, through the prism of the protagonist's journey to London Below, several existential problems are explored: the struggle between good and evil, the interaction between person and society, and the problem of choice. Neil Gaiman takes the reader back to the origins of mythological consciousness, artistically reinterpreting and modernising the mythological hero, making him one of us and at the same time a chosen one – someone who can see what is invisible and inaccessible to others. Richard's antagonist in the novel is the rebellious angel Islington, an evil genius and 'scriptwriter' of the trials that Richard and Lady Door must undergo. In our opinion, the image of the angel Islington is based on apocryphal legends about fallen angels who rebelled against God, obsessed with pride and a desire for power. The angel, locked in a dungeon cell, dreams of liberation and conquest of paradise, seeks unlimited power and revenge on those who did not side with him, but suffers defeat. He is the embodiment of evil and cruelty, which is emphasised by the mention of his role in the disappearance of Atlantis. The vivid symbolic images of the novel include a key, a door, a cave, a labyrinth, blood, the Great London Beast, an angel, rat-mouthed creatures, Lamia (Velvet), and rat-speakers.

Key words: contemporary English literature, Neil Gaiman, myth, apocrypha, initiation, oneiric visions, symbol, surrealism, novel, fantasy.

Постановка проблеми. На тяжінні сучасної художньої літератури до міфологічних образів та сюжетів неодноразово акцентували дослідники. За спостереженням Мірчі Еліаде, «міфологічні архетипи певним чином зберігаються у великих романах сучасності. Випробовування, які повинен пройти головний персонаж роману, мають свій прообраз – пригоди міфічного героя» (Еліаде, 2001: 135). Тема містичної чи героїчної посвяти все ще домінує у сучасній європейській літературі. «Сюрреалізм дав народження великій кількості міфічних тем і первісних символів» (Еліаде, 2001: 135).

Творчість сучасного англійського письменника Ніла Геймана тісно пов'язана з міфологією. Автор художньо переосмислює міфологічні образи та мотиви, вводить їх у площину різних часових вимірів. А у його фентезійному романі «Небудь-де» (1996) риси сюрреалістичної прози тісно переплетені з авторською інтерпретацією народних уявлень про потойбічний світ. «Роман отримав багато нагород, серед яких «Найкраща книжка року» за версією сайту SF (вибір літературних редакторів) та премія Жулі Верланже. Спочатку Н. Гейман написав сценарій для серіалу, однак оскільки за думкою автора зображене на екрані не співпадало з його баченням, він вирішив написати роман за тим же сюжетом» (Зоріна, 2022: 119).

Більшість пригод головних героїв роману «Небудь-де» відбувається у містичній площині – в Долішньому Лондоні (підземному, невидимому світі), населеному дивовижними істотами (розум-

ними щурами, щуровустами, демонічними провідницями) та людьми, які провалилися туди через розколини світу. Долішній Лондон пов'язаний з реальним Лондоном (у романі він названий Горішнім), але кардинально відрізняється від нього. Ніл Гейман взяв за основу міфологічно-казковий мотив подорожі героя в підземний світ (тридев'яте царство) і переніс читача у світ символів, сновидінь та фантазій.

Мірча Еліаде спростеріг, що «для релігійної людини простір не є однорідним; він складається з розривів, тріщин: існують частини простору, якісно відмінні від решти частин» (Еліаде, 2001: 12). Відтак Ніл Гейман використав образ «тріщин/розривів» у просторі, створивши гіперболічну модель втрачених можливостей, нездійснених бажань, дивовижних фантазій. Його герої подорожують Долішнім Лондоном й розташованим у ньому дивовижним лабіринтом, який «був місцем чистого божевілля. Він був зібраний з утрачених фрагментів Горішнього Лондона, з провулків, доріг, переходів і тунелів, що за тисячоліття попроволовалися в тріщини дійсності й опинилися у світі загубленого й забутого [...] Тут усе постійно змінювалося. Кожна доріжка розгалужувалася, кружляла і виводила сама на себе» (Гейман, 2017: 322). Сюрреалістичні пригоди героїв роману мають багато спільного з картинами архетипічних сновидінь, які, згідно з психоаналітичною теорією К. Г. Юнга, передбачають долучення сновидця до сфери колективного несвідомого, де неможливе стає можливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку хронотопу роману «Небудь-де» вивчали І. Рата та Д. Зоріна (Зоріна, 2022: 119–121). Типологічне зіставлення мотиву подорожі в паралельний простір у романах Н. Геймана («Небудь-де») та Л. Керрола («Аліса в країні див», «Аліса в задзеркаллі») здійснив Д. Штейнбах (Зоріна, 2022: 119). Окремих досліджень, присвячених аналізу міфологізму та проблематики роману Ніла Геймана «Небудь-де» в українському літературознавстві нема, що зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті – проаналізувати мотив вибору у романі Ніла Геймана «Небудь-де», осмислити образ ангела, його зв'язок з апокрифічними легендами та міфами, а також специфіку ініціації головного героя Ричарда Мейг'ю.

Виклад матеріалу. В основі роману «Небудь-де» лежить фантастична історія: у Долішній Лондон потрапляє молодий чоловік, фінансист Ричард Мейг'ю, рятуючи від смерті жительку цього підземного світу леді Дуері, і в результаті подолання безлічі небезпек кардинально змінюється сам, стає самодостатньою особистістю. Ніл Гейман художньо інтерпретував мотиви героїчних міфів, апокрифічних легенд, чарівних казок про подвиги юнака і створив роман, який захоплює читача динамічним розвитком подій, яскравими характеристиками, непередбачуваними колізіями. Письменник змодлював колоритний образ анти-світу: ми бачимо підземний Лондон, який живе за своїми законами, там існує магія, а люди поступаються силою нижчим істотам (наприклад, служать щурам, а ті, хто розуміють мову щурів, є перекладачами – щуровустами).

Письменник творчо використав ідею про сприйняття людиною світу як поєднання двох протилежних площин: безпечного й небезпечного (чужого) простору. «Характерною ознакою традиційних суспільств є протиставлення, яке вони проводять між територією, на котрій живуть, і невідомим та невизначеним простором, що їх оточує: перша – це Світ (точніше, "наш світ"), Космос; все решта – це вже не Космос, а «інший світ», чужий хаотичний простір, населений привидами, демонами, "чужаками" (які прирівнюються до демонів і душ померлих)» (Еліаде, 2001: 17). У Долішньому Лондоні взаємодіють люди, привиди, міфологічні істоти, відбуваються безперервні сутички, обміни, змагання, переслідування, вбивства, катування жертв, триває боротьба за виживання. А справжня сутність героїв часто схована за різноманітними «масками».

Структурно роман «Небудь-де» Ніла Геймана близький до чарівної казки: головний герой

(Ричард Мейг'ю) потрапляє в тридев'яте царство (тут це Долішній Лондон), проходить через ряд важких випробувань (здобуває ключ в абатстві чорних братів, витримує тортури містера Крупа та містера Вандемара), рятує принцесу (леді Дуері), долає антагоніста (вбиває Великого лондонського звіра). Після перемоги над Великим лондонським звіром він отримує у подарунок від Мисливиці ніж, злизує з нього, за її порадою, кров Звіра, прикладає кров собі до очей (Гейман, 2017: 333), і так завершується його ініціація – посвячення у клас воїнів. Кров звіра має вказати йому шлях у лабіринті, знайти вхід у темницю ангела Ізлінтона і звільнити леді Дуері.

На початку роману є декілька символічних образів, які натякають на пригоди Ричарда в Долішньому Лондоні. Зокрема, герой раптом починає колекціонувати статуетки тролей, а згодом на нього чекатиме зустріч зі справжніми міфічними персонажами. *«Ричард не збирав тролей. Він знайшов першого на хіднику перед офісною будівлею і, в неясному й доволі марному пориві принести трохи особистого до свого робочого світу, поставив троля коло монітора. Інші ж приєдналися до нього впродовж наступних кількох місяців – їх подарували колеги, що помітили Ричардову прихильність до малих потвор»* (Гейман, 2017: 21–22). Перед переїздом до Лондона невідомий чоловік спостеріг подібність Ричарда до щура: *«Ти схожий на втопленого щура, – сказав хтось»* (Гейман, 2017: 14). А згодом на героя чекала зустріч з розумними щурами в Долішньому Лондоні, і він мало не став їх заручником. Ричард отримує в подарунок парасольку зі схемою лондонського метрополітену, а через кілька років йому доводиться мандрувати невидимими тунелями метро. У ніч, коли він сховав поранену леді Дуері у своїй квартирі, Ричарду приснився поєдинок зі страшним звіром, який закінчився його поразкою, а невдовзі герой змушений битися із Великим лондонським звіром і перемагає його. На початку роману незнайома старенька жінка радить Ричарду остерігатися дверей (метафорично – переходу у незвідане). А згодом він разом з леді Дуері проходить через магичні двері, відкриті нею, з одної просторової площини в іншу, віддалену на десятки кілометрів. Дивовижними відкривачами будь-яких дверей були усі члени родини леді Дуері, також вміли створювати двері *«там, де ніяких дверей нема. Вона може відмикати замкнене. Відчиняти двері, які ніхто не хотів, щоб вони колись відчинялися»* (Гейман, 2017: 341).

Ніл Гейман підіймає у романі «Небудь-де» складні екзистенційні питання: чи справжнім є

наше бачення реальності, чи справжньою є система цінностей, якою керується суспільство; чи влада, гроші, соціальний статус – це саме те, що робить людину щасливою. Або ж реальність – це лише ілюзія, і справжні цінності приховані від загалу, невидимі для більшості людей? А їх неможливість передається через метафоричний образ Долішнього Лондона, видимого лише для вибраних. Найважливішою серед екзистенційних проблем, які постають у романі, є проблема вибору. І найважливіший вибір має зробити головний герой.

На початку роману Ричард не має в собі нічого героїчного, ніщо не натякає на те, що він може стати воїном. Молодий чоловік живе буденним життям столичного клерка, виконує вказівки керівництва, зустрічається з дівчиною своєї мрії Джесикою, принаймні так він думає на той момент: *«Ричард захоплювався Джесикою, яка була вродливою і часто доволі веселою, і, зрозуміло, явно мала не абичого досягти. А Джесика бачила в Ричарді неймовірний потенціал, котрий, направлений твердою рукою правильної жінки, мав зробити його ідеальним матримоніальним надбанням»* (Гейман, 2017: 20–1). Джесика намагається контролювати життя Ричарда, підкидає йому книжки, які містять секрети досягнення успіху, знайомить його з потрібними людьми, вибирає для нього одяг, і рівно через рік після їх знайомства натякає, що слід подумати про шлюб.

Подібним до Джесики образом є жителька Долішнього Лондона – Ламія, або Оксамитова, приваблива жінка, красою якої захоплюється Ричард, але мало не помирає від її поцілунку. Ламія – енергетичний упир, вона просить його поділитися з нею своїм теплом і випиває його життя: вона цілувала його *«довго і млосно. Спочатку його вразили мороз її губ і холод язика, а тоді він повністю піддався цьому поцілунку. Трохи згодом вона відірвалася від нього. Він відчув на губах лід, відсахнувся й притулювся до стіни, спробував блимнути, але його розплющені очі немов замерзли. Вона глянула на нього й вдоволено усміхнулася, її шкіра набралася рожевими й червоними барвами, а губи налилися малиновим [...] Світ перед його очима потемнішав»* (Гейман, 2017: 309).

На початку Ламія ніби хоче допомогти, вказати Ричарду, Мисливиці та леді Дуері дорогу до печери ангела Ізлінтона (оскільки працює провідницею) подібно до того, як Джесика намагається вказати своєму нареченому правильний шлях у щасливе майбутнє. Це моментальне вбивство через поцілунок можемо інтерпретувати як мета-

форичну інтерпретацію прагнення Джесики підпорядкувати собі життя Ричарда. Джесика – уособлення Ламії у справжньому Лондоні.

Ричард звільняється від впливу Джесики у той момент, коли приймає рішення допомогти неприємній, закривавленій незнайомці – леді Дуері й рятує її від переслідування містера Крупа й містера Вандемара. З цього моменту він стає чужим у своєму світі, спогади про нього стираються з пам'яті знайомих людей: його не впізнають друзі, співробітники, Джесика. Ричард ніби провалився у «тріщини дійсності» й перестав існувати у своєму світі (його виселили з квартири, він втратив роботу, не зміг користуватися своїми банківськими картками). Ніл Гейман створює модель сюрреалістичної реальності, яка виштовхує з себе людину й прирікає на самотність і смерть. Порятунком для Ричарда стає подорож у Долішній Лондон.

Ключовим персонажем роману «Небудь-де» є ангел-вигнанець, на ім'я Ізлінтон (Ізлінтон – це й назва поселення, яке стало частиною Лондона), який відбуває покарання за скоєний ним злочин – руйнування Атлантиди і смерті мільйонів людей. Він замкнений у темниці, розташованій на дні Даун-стріт, на дні Долішнього Лондона, з якої самотужки вибратися не може. *«За лабіринтом, у кам'яній залі, що також була його цитаделлю і в'язницею, ангел Ізлінтон робив децю, чого не робив уже багато тисяч років – співав. Він мав прекрасний голос, приємний і мелодійний. Як і всі ангели, він мав бездоганний тембр. Ізлінтон співав пісню Ірвіна Берліна і граційно танцював, повільно і бездоганно ступаючи й рухаючись у Великій залі, заповненій свічками»*.

– *Це рай, – співав ангел. – Я в раю, і серце б'ється так, що говорити не дає...*» (Гейман, 2017: 324–325).

Ізлінтон марить звільненням і помстою, лише чорні двері зали, зроблені із кременю й потьмянілого срібла, відділяють його від бажаної свободи. Пісня ангела візуалізує його мрію, запалені свічки створюють ореол таємничості й сакральності, увиразнюють образ чорних дверей як межі між світами. Демонічну сутність ангела Ніл Гейман влучно передає через гіперболу: *«Усмішка ангела Ізлінтона була такою жахливою, що її навряд чи витримали б чийсь очі»* (Гейман, 2017: 325).

Ізлінтон є уособленням зла, яке ховається за маскою доброчесності. З ініціативи цього персонажа відбувається ряд страшних убивств, він маніпулює людьми, керує найманими вбивцями, без жалю замовляє знищення тих людей, які відмовляються йому служити або ж не захоплюються його величчю. Справжня сутність ангела Ізлін-

тона виявляється лише у кінці твору, і це обумовлює детективну складову сюжету: читач разом з Ричардом Мейг'ю поступово підходить до розгадки таємниці, здогадується, хто був замовником жорстоко вбивства родичів леді Дуері.

Підґрунтям образу ангела Ізлінтона, на нашу думку, є апокрифічні легенди про занепалих янголів, які повстали проти Бога, одержимі гординою й прагненням влади. «Сучасні форми християнства розглядають диявола як ангела, що повстав проти Бога. Йому приписують ненависть до людства й узагалі створінь Божих, протистояння Богові, поширення брехні та хаосу в людських душах» (Виноградова, 2023: 136). Бунтівний ангел Ізлінтон приховує свою справжню сутність, його майстерна гра вводить в оману головних героїв: довгий час Ричард та леді Дуері сприймають Ізлінтона як союзника та покровителя, відтак погоджуються виконати його прохання – здобути ключ в абатстві чорних братів, сподіваючись, що це допоможе їм здобути визволення та дізнатися правду. Однак насправді Ізлінтон прагнув знайти спосіб відкрити цим ключем чорні двері темниці й потрапити до раю.

Спогади про Атлантиду приходять у сновидіння ангела Ізлінтона, і цим Ніл Гейман уподібнює свого персонажа до людини, котра у снах повертається до подій чи ситуацій, які були важливими для неї або які вразили її. Письменник художньо переосмислює гіпотезу про існування та зникнення Атлантиди, роблячи відповідальним за руйнування цивілізації бунтівного ангела, який присвоїв собі роль судді і вершителя людських долі, знищив чи дозволив самознищитися суспільству, яке, на його думку, мало понести покарання. «Ангелові Ізлінтону снився похмурий і тривожний сон. Велетенські хвилі здіймалися й навалювалися на місто; нічне небо від горизонту до горизонту розколювали розгалужені білі блискавки; дощ лився потоками, і місто тремтіло; пожежі почали розгоратися навколо величного амфітеатру й швидко поширилися містом, кидаючи виклик зливі. Ізлінтон дивився на все з височини, зависши в повітрі, як зависає спостерігач уві сні, і як він завис у ті давно минулі часи. [...] В Атлантиді було чотири мільйони людей, і у своєму сні Ізлінтон ясно і чітко чув кожен-кожнісінький з тих голосів, він чув, як вони один за одним кричали, задихалися, горіли, тонули й помирили. Хвилі проковтнули місто, а тоді буря наразі стихла.

На світанку вже нічого не вказувало на те, що колись тут було місто, не кажучи вже про остров, удвічі більший за Грецію. Від Атлантиди не лишилося нічого» (Гейман, 2017: 269–270).

Ізлінтон не вважає себе злочинцем, не відчуває провини за смерті мільйонів людей, кажучи, що *«не міг нічого вдіяти. Уся справа була якась... [...] невдала. Різне трапляється»* (Гейман, 2017: 340). А у відповідь на звинувачення в жорстокості Ізлінтон показує своє справжнє обличчя: *«Тоді неначе хтось зняв кришку посудини з чимось темним й звивистим, з якогось вмістища психічного розладу, люті й крайньої злостивості; і коли вже казати про страшне, то це було найжахливіше, що Ричард коли-небудь бачив. Ангелова краса тріснула, його очі спалахнули, й він божесвільно, страхітливо й нестримно закричав на них, абсолютно впевнений у власній правоті:*

Вони на це заслуговували!» (Гейман, 2017: 340–341).

Ізлінтон називає Люцифера невдахою та ідіотом, а сам прагне втілити в життя його задум: після звільнення зі своєї в'язниці повернутися в рай і захопити владу. Ізлінтон є темним, жорстоким ангелом, не здатним любити та співчувати. Він одержимий гординою, ненавистю, егоїзмом і жаданням влади. Отримавши ілюзорний шанс на звільнення зі своєї темниці, Ізлінтон вибудовує модель імовірного майбутнього та обіцяє своїм прислужникам-вбивцям (Крупі та Вандемару) платню за послуги: *«Скоро всі винагородди, які зможуть придумати собі ваші огидні мізочки, будуть вашими. Коли я отримаю свій трон»* (Гейман, 2017: 346).

Ніл Гейман моделює образ бунтівного ангела, для якого життя людей нічого не варте, а прототипом цього персонажа, на нашу думку, міг бути Сатанайл. Ізлінтон самовпевнено переконує своїх в'язнів та слуг: *«Коли увесь обшир світу створеного стане моїм, і всі зберуться коло мого трону й співатимуть осанни моєму імені, я винагороджу гідних і звергну далеко вниз тих, що не милі очам моїм»* (Гейман, 2017: 347). Першим у списку ворогів мав стати архангел Гавриїл. Згідно з апокрифічною Книгою Еноха, саме Гавриїл за наказом Бога повинен був викликати війну між потомками грішних ангелів. «Бог сказав Гавриїлу: “Виступи проти мерзотників і блудників, і проти синів блуду і вигубиш синів блуду та синів вартових серед людей. Відішли їх, пошли їх одних проти одних, нехай вигублять одні одних у битві, бо довгота днів не буде їм дана. Вони всі тебе проситимуть, бо сподіваються на вічне життя і що кожен із них житиме п'ятсот років”» (Енох 10, 13). Тож якщо образ Ізлінтона був створений на основі легенд про грішних ангелів, то закономірною є його ненависть до архангела Гавриїла.

Цікаво у романі описано шлях до темниці Ізлінтона. Ричард Мейг'ю та леді Дуері змогли

потрапити туди, лише побувавши у Горішньому Лондоні (де для інших людей вони були невидимі, доки перебували у русі). Їм довелося відвідати Британський музей, в якому відбувалася виставка «Ангели над Англією». Присутнім демонстрували різноманітні зображення ангелів, але головним експонатом заходу стали старі двері, на яких був зображений дивовижний ангел (Ангелус – так назвала його леді Дуері). Ці двері «були схожі на двері до собору, заввишки вдвічі вищі за людський зріст і досить широкі, щоб можна було проїхати конем. В деревині дверей був вирізаний і розмальований червоним, білим і золотим неймовірний ангел. Він дивився на світ порожніми середньовічними очима» (Гейман, 2017: 207). Леді Дуері відчинила двері, поклавши праву руку на зображення ангела. «Ангелус розкрився, і світло з-поза дверей осяяло кімнату. Люди прикривали очі, а тоді нерішуче розкривали їх знову і просто дивилися. У залі неначе спалахнули феєрверки.[...] То була мить чистої магії» (Гейман, 2017: 208).

Ричард і леді Дуері увійшли у світло, яке було перед ними, однак далі за світлом виявилася темрява, і їх огорнув холод. У цьому епізоді можемо побачити певний паралелізм: ангел Ізлінтон під час знайомства постає перед героями як уособлення світла і добра, а згодом – як породження темряви і зла. «А тоді стало темно й прохолодно. [...] Вони стояли у велетенській залі, видовбаній у скелі. Ряди чорних і вкритих іржею сталевих колон, мабуть, простягалися в темряву на багато миль. Ричард звідкись почув плескіт води у фонтані чи, може, струмку. [...] Віддалік заблимав і розгорівся вогник. А тоді ще і ще – Ричард зрозумів, що то цілі ряди свічок, які спалахували одна за одною» (Гейман, 2017: 213). Поміж свічками до них ішов Ізлінтон, Ричард та леді Дуері побачили високу постать, одягнуту в просте біле вбрання. «Здавалося, що та постать рухалася повільно, але насправді вона йшла дуже швидко, бо за кілька секунд вона вже стояла поруч із ними. Вона мала золотаве волосся і бліде обличчя. Зростом була не вища за Ричарда, але поруч із нею він почувався дитиною. То був не чоловік; то була не жінка. Фігура була прекрасна. Її голос був тихий. [...] Його очі були ясні й великі. Його вбрання було не білим, як спочатку подумав Ричард – воно було ніби зіткане зі світла» (Гейман, 2017: 210). Можемо константувати зовнішню подібність між образом ангела Ізлінтона та бунтівними ангелами, описаними в книзі Еноха. Зокрема, там згадано, що колись на Землю спустилося 200 ангелів, які мали дуже яскраву зовнішність, і одне з їхніх імен було – Сяючі. Енох, описуючи їх, сказав, що

на Хранителів було важко дивитись, настільки яскраво вони сяяли. Однак світло, яке випромінювали бунтівні ангели, і світло ангела Ізлінтона не мало нічого спільного з добром, під яскравою оболонкою крилася темрява.

Ніл Гейман двічі описує очі бунтівного ангела, які метафорично відображають його душу: «Ричард поглянув йому в очі. Вони були блискучі й старі, як усесвіт, очі, що бачили, як десять трильйонів років тому з зоряного пилу сформувалися галактики» (Гейман, 2017: 215). Сірий колір очей у цьому контексті асоціюється з байдужістю, егоцентризмом, перебуванням персонажа по той бік добра і зла (між білим і чорним, світлом і темрявою).

Ангел Ізлінтон дбає виключно про власні інтереси і задля досягнення поставленої мети майстерно грає роль добродія: під час першої зустрічі з Ричардом та леді Дуері говорить доброзичливо та шанобливо: «Для мене честь нареши зустріти тебе і твого супутника» (Гейман, 2017: 210). Також він наголошує на магійній природі шляху до його темниці: увійти вдруге до його помешкання у такий самий спосіб буде неможливо: «Ви потрапили сюди через Ангелус, так. Але цей шлях для кожного мандрівника годиться лише раз» (Гейман, 2017: 213). У цьому епізоді Ніл Гейман використовує елемент поетики чарівної казки: у тридев'яте царство герої потрапляє швидко, а шлях назад виявляється важким або ж зовсім іншим. Дістатися знову до темниці Ізлінтона можна буде лише через лабіринт, який охороняє Великий лондонський звір.

У світогляді багатьох народів лабіринт асоціюється з підземним світом, він є його графічним символом (Причепій, 2010: 77). Згідно з книгою Еноха, бунтівні ангели за наказом Бога були ув'язнені під землею, і мали перебувати там до Судного Дня. Тож Ніл Гейман художньо переклав апокрифічну легенду, обравши місцем ув'язнення ангела Ізлінтона сектор підземного Лондона – кам'яну печеру, відгороджену від інших мешканців лабіринтом, вхід до якої стереже Великий лондонський звір.

Символіка лабіринту й печери є близькими: «В доісторичну епоху печера, яка сотні разів уподібнювалася до лабіринту чи ритуально перетворювалася на лабіринт, була водночас театром посвячень і місцем поховання мертвих» (Еліаде, 2001: 253). Саме в лабіринті відбувається ініціація Ричарда, саме там він б'ється з Великим лондонським звіром.

Правду про справжню сутність ангела Ізлінтона Ричардові відкривають маркіз де Карабас та

Мисливиця: *«Коли ангели стають на лихий шлях, Ричарде, то гірше за них нема нікого. Пам'ятаєш, Люцифер теж колись був ангелом. [...] Місце, яке ти відвідав – то цитадель Ізлінтона, а також його в'язниця. [...] Він не вільний звідти виходити. [...] лабіринт і Звір у ньому покликані відвадити непроханих»* (Гейман, 2017: 320–321).

У контексті асоціації із Сатаною лабіринт символізує сферу несвідомого, а також «загубленість» та віддаленість від джерела життя. «На переконання Мірчі Еліаде, основною місією лабіринту було оберігання «центру», і це фактично передбачало посвячення у святість, безсмертя та абстрактну реальність, а відтак символізувало різноманітні складні випробування, зокрема, битву з драконом. Водночас лабіринт можна інтерпретувати як місце посвячення для неофіта, який мав віднайти правильний шлях, що веде в потойбічний світ та виводить із Країни Мертвих» (Cirlot, 2001: 175).

Важливу роль у розвитку сюжету роману відіграє мотив ключа. Ричард і леді Дуері здобувають дивовижний срібний ключ у абатстві чорних братів монахів, цей ключ наділений магічною силою: він може звільнити Ізлінтона з темниці й повернути Ричарда в Горішній Лондон. Здолавши Великого лондонського звіра, Ричард пройшов Випробування Ключа, він став його володарем, і саме його бажання зможе виконати ключ.

Однак найбільшим злотворцем у романі «Небудь-де» постає не Великий лондонський звір, а ангел Ізлінтон, який прагне втекти зі своєї тюрми, потрапити до раю й отримати владу над усіма ангелами, над усім сущим. Щоб вийти з темниці Ізлінтону необхідно було отримати ключ і знайти когось, хто б зміг відчинити чорні двері його темниці. Захопивши в заручники Ричарда Мейг'ю, леді Дуері й маркіза де Карабаса, бунтівний ангел розповідає правду, зізнається в маніпуляціях людьми: *«Треба зібрати усю трійцю, розумієте – це такий у них витончений гумор. Задумка була в тому, що коли вони вирішать, що я заслужив прощення й свободу, мені пришлють відмикача й дадуть ключа. Я просто вирішив прибрати справу до власних рук й піти звідси трохи раніше»* (Гейман, 2017: 342). Ізлінтон зізнається у замовленні вбивства родини леді Дуері, у покаранні її батька за непокору йому: *«Я балакав з твоїм батьком, Дуері, – продовжував ангел. – Він переймався майбутнім Долішнього. Хотів об'єднати Спідній Лондон, усунути розподіл на феоди й землі – може навіть укласти якийсь союз із Горішнім Лондоном. Я сказав, що допоміг би йому, якби він допоміг мені. Тоді я описав йому природу помочі, якої*

від нього хотів, а він посміявся з мене. – Ангел повторив ці слова, неначе й досі не міг повірити в сказане. – Посміявся. З мене» (Гейман, 2017: 342).

Плануючи своє повернення до раю переможцем, Ізлінтон використовує людей, піддає непокірних тортурам або ж прирікає їх на смерть. Він наказує катувати Ричарда, щоб леді Дуері відкрила здобутим магічним ключем двері до раю. І дівчина нібито дає згоду. *«Доклавши чималих сил, Дуері розчахнула чорні двері повністю. Вид крізь двері сліпив своєю яскравістю – то був полярний вихор кольору й світла. Ричард примружив очі й відвернув голову від того сяйва, від лихого помаранчевого й фіолетового кольору плям перед очима. «Невже рай так виглядає? Більше схоже на пекло»»* (Гейман, 2017: 347).

Ізлінтон переступає поріг і враз усвідомлює, що за дверима зовсім не рай, його затягує по той бік дверей, і він зникає в яскравому світлі, а вслід за ним у прірву летять містер Круп та містер Вандемар. Леді Дуері перемагає ангела Ізлінтона, скориставшись своєю магією та кмітливістю. Справжній ключ був схований в кишені Ричарда, а дівчина тримала в руках копію: *«Ключ був несправжній, – переможно сказала Дуері, пересилуючи ревіння вітру. – То була лиш копія ключа, яку зробив мені на ринку Гаммерсміт. [...] Двері відчинила я. І відчинила їх до найдальшого місця звідси»* (Гейман, 2017: 348). Леді Дуері покарала вбивцю своїх батьків і звільнила друзів. Таким чином архетип героя проєктується на двох персонажів – Ричарда та Дуері. Молодий чоловік долає Звіра, а дівчина – ангела. Після цього життя в Долішньому Лондоні має стати кращим, спокійнішим, а Ричард отримує шанс повернутися додому.

Ричард Мейг'ю увібрав у себе риси міфологічного героя, оскільки його пригоди в Долішньому Лондоні схематично співпадають з етапами мандрівки міфологічного героя: *«Міфологічний герой покидає рідну домівку [...], і відразу щось його заманує, або переносить, або ж сам він приходить до того порога, за яким чекає пригода. Там його зустрічає темна сутність, що стереже поріг. Герой може цю сутність перемогти або уласкавити і живим пройти в царство п'їтьми (двобій із братом, драконом, офіра, магічне замовляння) [...] Далі, ступивши за поріг, герой мандрує світом невідомим, але на диво знайомих сил, з-поміж яких одні йому загрожують (випробування), а інші допомагають в чарівний спосіб (помічники). Коли герой опиняється в надірі міфологічного кола, він проходить найважче, остаточне випробування і здобуває винагороду»* (Кемпбелл, 2025: 227).

Винагородою для Ричарда після подолання Великого лондонського звіра стає отримання

влади над Ключем. Чорні монахи повідомили йому що Ключ має силу, що він є ключем «до всієї дійсності. Якщо Ричард хоче повернутися до Горішнього Лондона, ключ проведе його до Горішнього Лондона» (Гейман, 2017: 360), щойно він буде готовий. Леді Дуері відкриває цим ключем невидимі двері, й Ричард повертається у свій світ, де на нього чекає здійснення всіх його недавніх мрій. Однак рішення Ричарда повернутися до попереднього етапу життя, відмежуватися від здобутого в Долішньому Лондоні досвіду суперечить сценарію пригод міфологічного чи казкового героя. Міфологічний герой після завершення ініціації повинен перейти на новий етап життя, укорінитися в здобутій ролі переможця, воїна – проявити себе в новій іпостасі. Відтак, цілком закономірно, що Ричард після повернення в Горішній Лондон почувається там некомфортно, не на своєму місці, знайомий донедавна світ тепер для нього чужий: *«Ричардове майно й далі стояло нерозібраним у дерев'яних ящиках посеред вітальні. Він ще не вмикав телевізора. Він приходив додому ввечері, їв, а тоді стояв перед вікном і дивився на Лондон: на машини, на дахи, на ліхтарі, на те, як осінній присмерк перетворюється на ніч, як спалахують по всьому місту вогні»* (Гейман, 2017: 380). Після повернення Ричард Мейг'ю став іншим: він більше не мріє про успішну кар'єру бізнесмена в Лондоні, його не приваблюють слава й багатство, він відчуває екзистенційну тугу і спустошення.

Ричард на мить уявив собі решту свого життя й усвідомив, що легко може отримати все, чого раніше прагнув, а тоді зрозумів, що насправді потребував зовсім іншого. До нього *«прийшло видіння решти його життя. Сьогодні він піде додому з дівчиною з комп'ютерної підтримки, і вони ніжно кохатимуться, а завтра, зважаючи на суботу, проведуть ранок у ліжку. А коли встануть з нього, то разом розберуть його пожитки з ящиків і поховають їх куди слід. За рік, або й менше, він одружиться з дівчиною з комп'ютерної підтримки, одержить ще одне підвищення, у них з'явиться двоє дітей, хлопчик і дівчинка, і вони оселяться в передмісті – в Гарроу чи Кройдоні, чи Гемпстеді, чи аж у далекому Редінгу. І то було б непогане життя. Це він теж бачив ясно. Іноді вибору немає»* (Гейман, 2017: 382). І Ричард відмовляється від такої перспективи, обирає інший сценарій життя – знаходить спосіб повернутися в Долішній Лондон, де неможливо передбачити майбутнє, де на кожному кроці загадки, де він зможе бути воїном, захисником, переможцем, де він утвердиться у своїй ролі переможця Великого лондонського звіра, воїна, міфологічного героя.

Ричард, скориставшись ножом, яким він убив Великого лондонського звіра, вирізає обриси дверей на цегляній стіні, стукає в них, і раптом вони стають реальними – на порозі з'являється маркіз де Карабас. Ричард йде за ним у Долішній Лондон. Ключем до цих дверей стає бажання героя повернутися, Ричард ніби перебирає уміння леді Дуері, й відкриває двері в Долішній Лондон, у світ, який відкрив нові грані його особистості, дозволив зрозуміти, ким він є насправді.

Висновки. Отже, у романі «Небудь-де» крізь призму подорожі головного героя в потойбіччя осмислюється ряд екзистенційних проблем: боротьба добра і зла, взаємодія людини і суспільства, проблема вибору. Ричард Мейг'ю потрапляє у вир неймовірних подій, які вибудовують сценарій його психологічної ініціації й відбуваються в «чужому» просторі – у містичному Долішньому Лондоні, населеному дивовижними істотами. Ричард неодноразово опиняється на межі життя і смерті, долає складні перешкоди, проходить випробування на сміливість та саможертвність, рятує леді Дуері, жертвуючи стосунками з нареченою, долає страшну потвору – Великого лондонського звіра, здобуває чарівний ключ «до всієї дійсності» (метафоричний різновид чарівної палички) і усвідомлює «сірість», одноманітність власного життя в Горішньому Лондоні. Ричард робить вибір на користь справжності, «незапрограмованості» життя суспільними стереотипами та системою цінностей, він прагне самореалізації у світі, де може здійснювати подвиги, боротися зі злом, відкривати для себе щось неймовірне та дивовижне. Прагнення дива, свободи та справжності визначають логіку поведінки героя в кінці роману. У такий спосіб Ніл Гейман повертає читача до витоків міфологічної свідомості, художньо переосмислює, осучаснює міфологічного героя, робить його одним із нас і водночас вибраним – тим, хто здатен побачити те, що є невидимим і недоступним для інших. Структура роману «Небудь-де» тяжіє до жанру чарівної казки та героїчного міфу.

Антагоністом Ричарда у романі є бунтівний ангел Ізлінтон, злий геній і «сценарист» випробувань, через які повинні пройти Ричард та леді Дуері. Ніл Гейман змодельовав образ Ізлінтона на основі образів занепадлих янголів, описаних у книзі Еноха (він так само випромінює світло і красу, однак прагнення його егоїстичні). Ангел, замкнений у темниці-келії, наповненій свічками, наділений дивовижним голосом, мріє про звільнення й підкорення раю, прагне необмеженої влади й помсти тим, хто не став на його бік. Він

є уособленням зла й жорстокості, які увиразнюються згадкою про його роль у зникненні Атлантиди. Через образ Ізлінтона Ніл Гейман майстерно поєднав мотиви апокрифічних оповідей та легенд про Атлантиду. Бунтівний Ангел виявляється причетним до вбивства мільйонів людей, однак не відчуває докорів сумління. Він, як і Ричард, потрапляє в «інший світ», туди, де його вирішила відіслати леді Дуері, відтак його мрія про рай та владу залишається нездійсненою. Відтак, у кінці роману зло покаране, Ричард і Дуері здобувають бажане, стають переможцями і це наближає твір

до жанру чарівної казки, яка завжди закінчується щасливо.

Зіставлення двох моделей реальності – простір реального Лондона і містичного (Долішнього) Лондона змушує читача замислитися над системою цінностей сучасного суспільства, викриває темний бік кар'єризму (Джесика) та індивідуалізму, обивательського світосприйняття (Геррі). Яскравими образами-символами роману є ключ, двері, печера, лабіринт, кров, Великий лондонський звір, ангел, щуровусти, Ламія (Оксамитова), розумні щури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангел Гавриїл. Посол Бога. URL: <https://credo.pro/2022/09/274874>
2. Виноградова Н.М., Щербина Є.В. Ідея диявола в легендах та художній літературі. *Матеріали V міжнародної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства»* (Одеса, 25–26 травня 2023 року). Одеса, 2023. С. 134–138. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/17582/1/Shcherbina.pdf>
3. Гейман Н. Небудь-де: роман / пер. з англ. В. Ракулєнка. Київ: Видавнича група КМ БУКС, 2017. 432 с.
4. Еліаде М. Священне й мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно. Київ: Основи, 2001. 591 с.
5. Зоріна Д. Просторова організація роману Н. Геймана «Небудь-де». *Актуальні проблеми іноземної філології і лінгводидактики*: зб. наук. ст. здобувачів вищої освіти ф-ту інозем. філології Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 4. С. 119–121.
6. Кемпбелл Дж. Тисячолокий герой / пер. з англ. О. Мокровольського. Львів: Видавництво Terra Incognita, 2025. 416 с.
7. Причепій Є. Семичленні структури Неба, Космосу і Тіла Богині в праміфі. *Культурологічна думка*. 2010. № 2. С. 71–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2010_2_13
8. Cirlot J. E. A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library, 2001. 507 s.
9. Rata I. Representations of London in Neilgaiman's Neverwhere. URL: https://www.academia.edu/76326146/Representations_of_London_in_Neilgaiman_s_Neverwhere (дата звернення: 10.07.25).

REFERENCES

1. Arkhanhel Havryil. Posol Boha [Archangel Gabriel. Ambassador of the God]. URL: <https://credo.pro/2022/09/274874> [in Ukrainian].
2. Vynohradova N.M., Shcherbyna Ye.V. (2023) Ideia dyiavola v lehendakh ta khudozhnii literature [The idea of the devil in legends and fiction]. *Materialy V mizhnarodnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh «Kontsepty sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho suspilstva»* (Odesa, 25–26 travnia 2023 roku). Odesa. S. 134–138. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/17582/1/Shcherbina.pdf> [in Ukrainian].
3. Geiman N. (2017). Nebud-de: roman [Neverwhere: novel] / per. z anhl. V. Rakulenska. Kyiv: Vydavnycha hrupa KM BUKS. 432 s. [in Ukrainian].
4. Eliade M. (2001). Sviashchenne y myrske; Mify, snovydinna i misterii; Mefistofel i androhin; Okultyzm, vorozhbystvo ta kulturni upodobannia [The sacred and the secular; Myths, dreams and mysteries; Mephistopheles and androgyne; Occultism, witchcraft and cultural fashions] / per. z nim., fr., anhl. H. Korian, V. Sakhno. Kyiv: Osnovy. 591 s. [in Ukrainian].
5. Zorina D. (2022). Prostorova orhanizatsiia romanu N. Geimana «Nebud-de» [The spatial organisation of Neil Gaiman's novel Neverwhere]. *Aktualni problemy inozemnoi filolohii i lnhvodydakyky*: zb. nauk. st. zdobuvachiv vyshchoi osvity f-tu inozem. filolohii Kharkiv. nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody. Kharkiv. Vyp. 4. S. 119–121. [in Ukrainian].
6. Kempbell Dzh. (2025). Tysiacholoky heroii [The Hero with a Thousand Faces] / per. z anhl. O. Mokrovolskoho. Lviv: Vydavnytstvo Terra Incognita. 416 s. [in Ukrainian].
7. Prychepii Ye. (2010). Semychlenni struktury Neba, Kosmosu i Tila Bohyni v pramifi [The seven-leveled structures of Heaven, Space, and the Body of the Goddess in the Pra-Myth]. *Kulturolohichna dumka*. № 2. S. 71–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2010_2_13 [in Ukrainian].
8. Cirlot J. E. (2001) A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library [in English].
9. Rata I. Representations of London in Neilgaiman's Neverwhere. URL: https://www.academia.edu/76326146/Representations_of_London_in_Neilgaiman_s_Neverwhere [in English] (data zvernennia:10.07.25).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025